

RECENZE

Faktografie – portréty – metodologie

Toman J.: The Magic of a Common Language. Jakobson, Mathesius, Trubetzkoy, and the Prague Linguistic Circle. Massachusetts Institute of Technology 1995.

S tím, jak od nás odcházejí poslední členové Pražského lingvistického kroužku a také další pamětníci, enormně vzrůstá zájem o tuto slavnou kapitolu české a středoevropské lingvistiky a literární vědy. Jindřich Toman vycházel ve své koncepci z prostého faktu, že sám Roman Jakobson, s nímž se v posledních letech jeho života stýkal, byl nejlepším historiografem kroužku. Toto pojetí má však svá úskalí, která vyplývají z jednostrannosti a jednorozměrnosti takové optiky; tu se však Tomanovi dařilo překonávat plastickou mozaikou, z níž vytváří relativně objektivní obraz meziválečných událostí. Výzkum, který J. Toman podnikal v 70.- 90. letech, byl umožněn jednak grantem od Deutsche Forschungsgemeinschaft (1980), jednak pobytem na University of Michigan (počátkem 90. let).

V úvodu Toman přesně a barvitě (jeho kniha – nehledě na výchozí akademičnost – je velmi čtivá) líčí situaci mladého Československa jako emigrantského útočiště: „Although postwar Berlin was briefly the capital of Russian culture abroad, and Paris was to become a huge center for Russians and Ukrainians in the 1920s and the 1930s, neither Germany nor France offered government-sponsored institutions and grants for individual academic and literary figures.“ (s. 4). Největším přínosem Tomanovy práce je analýza let, kdy se utvářela Jakobsonova metodologie a estetická doktrína v Moskevském lingvistickém kroužku i v kontaktu s „Petrohradany“, jako byli Šklovskij, Ejchenbaum, Tomaševskij, Jakubinskij, Polivanov aj. Autor především zdůrazňuje dosud opomíjenou Jakobsonovu zálibu v dialektologii a terénní práci (spolu s P. Bogatyřovem), obecně zájem o folklór, který se – jak Toman dokládá – objevuje ve vlastní Jakobsonově básnické tvorbě (paralelismy). Zajímavá je Jakobsonova báseň z roku 1914 *Proščanije slov*, v níž Toman vidí netoliko futuristickou poetiku, jako spíše ohlasy německého a rakouského expresionismu (Hugo von Hofmannsthal). Autor také sine ira et studio líčí Jakobsonův politický radikalismus na levé straně tehdejšího politického spektra i prvopočáteční oddanost revoluci (to se pak snaží zamlžit na počátku 50. let v USA, patrně z obavy před mccarthyismem); nicméně další text ještě přesněji ukazuje na Jakobsonovu vzrůstající kritičnost vůči důsledkům Říjnové revoluce. Nejpodnětnější

z Tomanovy knihy jsou právě pasáže o ruském „pozadí“ Jakobsonovy metodologie (OPOJAZ, ale také tradice A. Šachmatova a Baudouina de Courtenay).

Druhé rameno spisu vychází z autochtonní tvorby Viléma Mathesia (důraz na „živý jazyk“, tzv. kulturní aktivismus, protitainovská pozice, potencialita jazykových jevů, ale jinak praktická rezervovanost k radikálním krokům – to je, myslím, velmi přesné, zvláště když k tomu Toman připojil souvislost s Masarykovým spisem *Základové konkrétné logiky*, 1885). Konfrontaci těchto osobností – Mathesia a Jakobsona – popisuje v kapitole *An Intermezzo: Jakobson a Mathesius in the Early 1920s*. Z textu vyplývá, že Jakobson byl neúnavným motorem vědeckého a kulturního dění v jinak tehdy poněkud tiché Praze – výsledkem příchodu ruských a ukrajinských emigrantů byla pozoruhodná integrace, která dala vznik „republiky vědců (učenců, badatelů)“. Jak uvádí v kapitole *Republic of Scholars: Cross-Cultural Integration in Interwar Prague*. Ve výstižných, čtivých portrétech líčí autor život a metodologii S. Karcevského, P. Bogatyřova, D. Čyževského, N. Durnovo, neopomíjí ani P. Savického, A. Bema, L. Kopeckého a jejich dramatické a někdy přímo tragické osudy. Badatelský a obecně kulturní kontext dotváří pak obrazem německé pražské slavistiky a vztahem R. Jakobsona k německému pražskému světu (přednášky Rudolfa Carnapa v letech 1931-1935).

Vlastním jádrem pojednání jsou však medailony českých členů kroužku (Bohumil Trnka, Bohuslav Havránek, Jan Mukařovský, Miloš Weingart, Jan Rypka). Následuje pak rozbor činnosti kroužku včetně polemik a konfliktů, přičemž autor nepomíjí ani členy, kteří pak byli vyloučeni (Sedlák, Weingart). V těchto výkladech Toman zdůrazňuje „antipsychologismus“ – a to je právě spíše optika Jakobsonova: kroužek byl – a autor sám to výslovně uvádí – ve svých názorech původně pluralitnější. Za velmi přínosný pokládám popis dialektické metodologie, vztahů Jakobsona a Nezvala, hluboká je analýza euroasijství N. Trubeckého a R. Jakobsona, živý je popis soumraku kroužku v posledních letech včetně tragické kapitoly počátku 50. let v souvislosti s marrismem. Stalinovými statěmi o jazykovědě a vědecky sebevražděným postupem některých předních členů kroužku i jiných lingvistů, kteří se po roce 1948 stali současně politickými prominenty. Zde je Toman konkrétní a nellstostný, ale pravdivý: ani dějiny vědy nelze včera ani dnes účelově politicky retušovat.

J. Toman mluví na několika místech jedním dechem o Praze a Brně, ale Brnu věnuje jen několik marginálních poznámek. Přitom právě zde působil nejen N. Durnovo, ale především sám Jakobson, kterému se profesury nedostalo v Praze, ale na Masarykově univerzitě v Brně (1933-1939) i přes odpor místních germanistických a anglistických celebrit. „Mapa“ brněnského vědeckého prostředí tu v podstatě chybí (mezitím vyšel péčí Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně konferenční sborník *Litteraria Humanitas IV – Roman Jakobson*, který obsahuje studie i memoráty týkající se Jakobsonova vztahu k brněnskému prostředí, podstatnou práci také vykonali Pavlína Kuldánová – z iniciativy vedoucí její diplomové práce Danuše Kšicové – a Miloš Zelenka, který Jakobsonovi věnoval řadu studií a podstatnou část svého habilitačního spisu). Je zde však ještě jeden nikoli nepodstatný aspekt: v Brně od 20. let působil jako smluvní profesor a po válce řádný profesor ruské literatury Sergij

Vilinskij, ruský medievista, kdysi profesor a prorektor Novorossijské univerzity v Oděse (do roku 1920), v zimním semestru 1913 oděský učitel Michaila Bachtina. S. Vilinskij byl ovšem zastáncem filologické metody, dílem i pozitivismu, vyznavačem poetiky A. Veselovského, který se však nevyhýbal ani duchovněným přístupům – v tom se podobal svému moravskému příteli, religiozně a eticky orientovanému Aloisi Augustinu Vrzalovi (A. G. Stínovi), jehož život byl také spjat s Brnem a jeho okolím (především s Rajhradem a Ostrovačicemi). Antipsychologická optika také z bádání de facto vyloučila René Wellka (1903-1995, najdeme tu překvapivě – vzhledem k jeho pozdějšímu americkému a světovému významu – jen dva marginální odkazy), snad klíčového představitele mladší generace kroužku, který byl žákem anglisty V. Mathesia, ale také germanisty O. Fischera (viz o tom studie M. Zelenky a wellkovskou monografii I. Pospíšila a M. Zelenky *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Masarykova univerzita, Brno 1996). Za podstatnou chybu považují to, že v Tomanově knize není ani zmínka o brněnském estetikovi Olegu Susovi, který právě zkoumáním metodologických kořenů českého strukturalismu věnoval řadu studií publikovaných především v zahraničí a který tyto kořeny hledal – na rozdíl od R. Jakobsona a V. Erlicha a ve shodě s J. Mukafovským a T. G. Winnerem – v českém formismu (R. Wellek nacházel zase společné kořeny ruského formalismu a českého strukturalismu v německé „technologické“ estetice druhé poloviny 19. století).

Nehledě na již uvedenou určitou jednorozměrnost, již se J. Toman do jisté míry zbavil možnosti uvést ještě širší kulturní a metodologický kontext působení Pražského lingvistického kroužku, je kniha *The Magic of a Common Language* cennou analýzou zejména Jakobsonova ruského východiska i pozdějších stadií a souvislostí při utváření českého strukturalismu.

Ivo Pospíšil

Slované v proudu času

Karagjozov, P.: *Njakogašnite slavjani dnes*. IK „Slavika“, Sofija 1997, 232 s.

Zatím poslední knihu P. Karagjozova (v současné době působícího v Praze na FF UK) lze charakterizovat jako soubor politologicko-historických a literárně-kulturologických esejů, psaných v rozmezí let 1990-1997. Společné je jim téma: *Slované v proudu času – jejich národní úděl, kultura, náboženství* a jejich místo v integrující se Evropě konce druhého tisíciletí. Kniha bulharského slavisty se snaží analyzovat kulturní a historické fenomény, symptomatické pro určitou skupinu Slovanů symptomatické. Cílem Karagjozovovy metody je hledání analogií (a z nich vyplývajících poučení) mezi minulostí a dnešní situací slovanského etnika. K výsledné generalizaci s oblibou používá paralelismu.